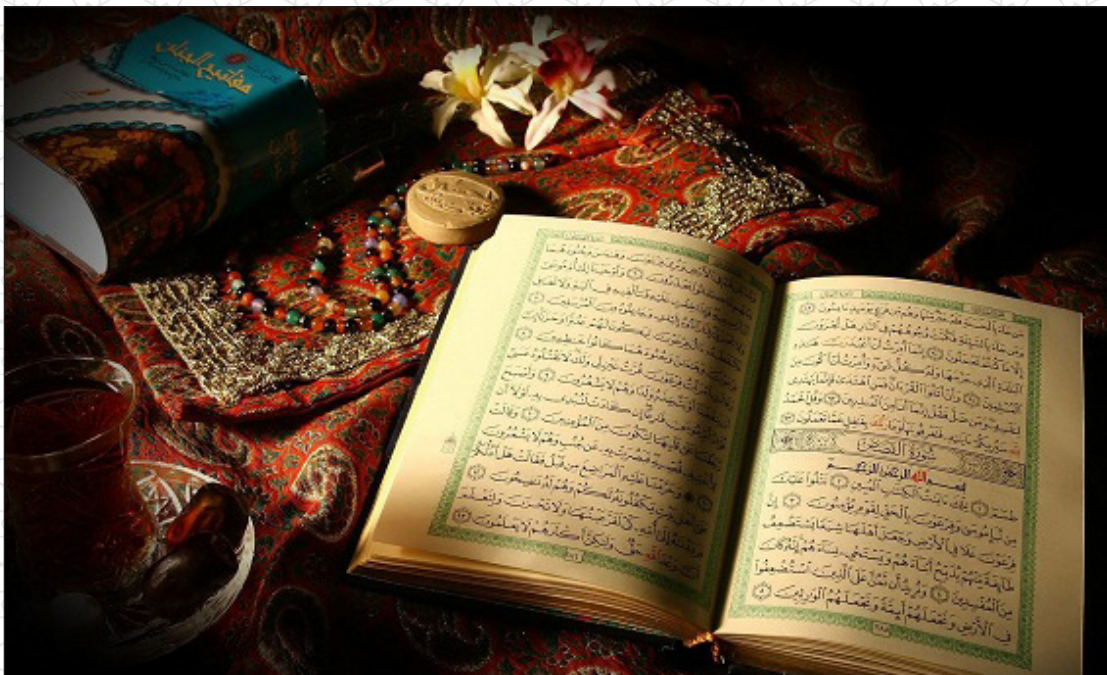

حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی (۳): مروری بر خرده‌نظام‌های سنن الهی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۱۹۷۷۶
کد موضوعی: ۳۵۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۲/۱۸

عنوان گزارش:

حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی (۳):
مروری بر خرده‌نظام‌های سنن الهی

نوع گزارش: طرح و لایحه □، نظارتی □، راهبردی ■

نام دفتر:

مطالعات بنیادین حکمرانی (گروه الگوها و ابزارهای حکمرانی)

تهیه و تدوین کنندگان:

علیرضا افضلی (هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع))،
محمد عبدالحسین زاده

ناظر علمی:

مهدی عبدالحمید

ناظر علمی بیرون از مرکز:

اکبر کاظم‌زاده

اظهار نظرکننده:

سیداحسان رفیعی علوی (مطالعات حقوقی)

ویراستار ادبی:

شیوا امین اسکندری

گرافیک و صفحه آرایی:

انسیه بهابزرگی

واژه‌های کلیدی:

۱. سنن الهی
۲. نظام سنن الهی
۳. حکمرانی اسلامی
۴. سنت پژوهی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۲/۰۵/۱۱

فهرست مطالب

۶	چکیده
۷	خلاصه مدیریتی
۸	۱. مقدمه
۹	۲. پیشینه پژوهشی و تقنینی
۱۱	۳. مروری بر عناوین خرده‌نظام‌های سنن الهی
۱۹	۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۰	منابع و مأخذ

فهرست جدول

۱۰	جدول ۱. پژوهش‌های مرتبط با سنن الهی در حکمرانی و قانونگذاری
----	---

حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی (۳): مروری بر خرده‌نظام‌های سنن الهی

چکیده

در خصوص ادامه بحث چگونگی کار بست سنن الهی در عرصه حکمرانی، «نظام سنن الهی» به‌منزله نوعی نگاه نظام‌مند به سنن الهی و با هدف استفاده از سنن الهی در تحلیل و تبیین پدیده‌ها در عرصه‌های گوناگون حکمرانی مطرح شد. تحلیل و تبیین سنن الهی به شکل نظام‌مند، سبب فهم دقیق‌تر آنها و ارائه تحلیل‌ها و تبیین‌های دقیق‌تر از پدیده‌ها براساس آنها می‌شود. این خصوصیت می‌تواند جامعیت در تحلیل را برای حکمرانان به ارمغان آورد. نظام سنن الهی در چهار سطح ارائه شد. سطح دوم نظام سنن الهی، به‌طور خاص به ارائه خرده‌نظام‌های گوناگون از سنن الهی براساس آیات قرآن کریم، ناظر به سطح اول نظام سنن الهی، یعنی سطح خرده سنت‌ها، می‌پردازد. تعداد این خرده‌نظام‌های سنن الهی براساس آیات قرآن کریم، ۴۲ عنوان بوده که با مراجعه به روایات اهل بیت علیهم‌السلام، تعداد آن افزایش می‌یابد. این گزارش به‌طور خاص، مروری است بر عناوین خرده‌نظام‌های قرآنی از سنن الهی. در عین حال سعی شده است در هریک از این خرده‌نظام‌ها، به برخی از خرده سنت‌های مرتبط با آنها به همراه ادله قرآنی آن اشاره شود.

بیان/شرح مسئله

مسائل مورد بحث در عرصه حکمرانی، مسائلی هستند پیچیده و چندوجهی که حل آنها نیازمند نگاه چندبعدی و بررسی آنها از جنبه‌های گوناگون است. در عین حال، توجه به مسئله و بررسی آن تنها از جنبه‌های علی - معلولی مادی، سبب کج‌فهمی و حل غیردقیق مسئله می‌شود. سنن الهی این مزیت را برای حکمرانان ایجاد می‌کند تا بتوانند در عین بررسی علل مادی در حل مسئله، علت‌های معنوی را هم نیز مورد تحلیل و بررسی قرار دهند.

در ادامه بحث در خصوص کاربری سنن الهی در عرصه حکمرانی، «نظام سنن الهی» به‌منزله نوعی نگاه نظام‌مند به سنن الهی در حل مسائل و بررسی سنن الهی به شکل جامع در عرصه حکمرانی مطرح شد. تحلیل و تبیین سنن الهی به شکل نظام‌مند، سبب فهم دقیق‌تر آنها و ارائه تحلیل‌ها و تبیین‌های دقیق‌تر از پدیده براساس آنها می‌شود. زمانی می‌توان تحلیل‌های دقیق براساس سنن الهی ارائه داد که بتوان فهم دقیق و جامعی از نظام سنت‌های الهی داشت. کافی است که بتوان سنن الهی مرتبط با مسئله و نظام حاکم بر آن را به شکل مناسب، فهم و استخراج کرد.

این نکته تأکید می‌شود که براساس نظام سنن الهی، برای حل یک مسئله، صرفاً به چند خرده سنت مرتبط با مسئله، اکتفا نمی‌شود؛ بلکه سعی می‌شود، تمام سنت‌هایی را که با مسئله مرتبط است، در نظر گرفته شود و براساس همه آنها و نظام حاکم بر آنها، به مسئله پاسخ داده شود. به عبارت دیگر در این رویکرد، همه سنت‌های مرتبط با موضوعی خاص، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. این ویژگی می‌تواند جامعیت در تحلیل را برای حکمرانان به ارمغان آورد. تأکید بر نگاه نظام‌مند در استفاده از سنن الهی، از دستاوردهای این پژوهش است.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

نظام سنن الهی در چهار سطح ارائه شد. در سطح اول این نظام، انواع خرده سنن الهی قرار دارد. مقصود از خرده سنت‌ها، سنت‌هایی هستند که از تک گزاره‌های قرآنی به‌دست می‌آیند. سطح دوم نظام سنن الهی، به‌طور خاص به ارائه خرده‌نظام‌های گوناگون از سنن الهی براساس آیات قرآن کریم، ناظر به سطح اول نظام سنن الهی، می‌پردازد. تعداد این خرده‌نظام‌های سنن الهی براساس آیات قرآن کریم، ۴۲ عنوان بوده که با مراجعه به روایات اهل بیت علیهم‌السلام، این تعداد افزایش می‌یابد. این گزارش به‌طور خاص، مروری است بر عناوین این خرده‌نظام‌ها به همراه اشاره به برخی از خرده سنت‌های مرتبط با هر یک از این خرده‌نظام‌ها. پرداختن به هر یک از این خرده‌نظام‌ها به‌صورت تفصیلی و ذکر خرده سنت‌های مرتبط با آن و تبیین منطق حاکم بر آنها و ارائه توصیه‌ها و پیشنهاد‌های سیاستی در عرصه حکمرانی براساس هر خرده‌نظام، چیزی است که در گزارش‌های بعدی به آن پرداخته می‌شود.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

با بررسی خرده‌نظام‌های ۴۲گانه سنن الهی در قرآن کریم برخی یافته‌ها و توصیه‌های سیاستی به شرح زیر قابل بهره‌برداری است که عبارتند از:

- در حوزه‌های سیاسی و روابط بین‌الملل باید خرده‌نظام سنن مرتبط با ولایت، جریان حق و باطل، امداد الهی، اهلاک و عذاب الهی و قوم برگزیده مدنظر قرار گیرد. همچنین توجه به سنن مرتبط با کفار و منافقان نیز لازم و ضروری است. توجه به این خرده‌نظام‌ها در بررسی طرح‌ها و لوایح ناظر به موضوع‌های سیاسی و ارتباط با کشورها بسیار لازم و ضروری است.
- در حوزه‌های اقتصادی و مالی توجه به سنن مرتبط با دنیا، برکت، رزق و روزی‌رسانی، نعمات الهی و ازدیاد آن، جزا و پاداش و توکل و همچنین در بررسی طرح‌ها و لوایح اقتصادی مدنظر قرار گیرد.
- در حوزه فرهنگی و اجتماعی نیز باید توجه به خرده‌نظام سنن مرتبط با امتحان و ابتلا، یاری، هدایت الهی، اضلال الهی، جامعه، خانواده، مؤمنین، خلقت انسان، آخرت، مرگ و برخی مقدسات مدنظر قرار گیرد. سیاستگذاری و قانونگذاری در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی بدون توجه به این خرده‌نظام‌ها باعث کج‌فهمی در قواعد عالم و قانونگذاری بی کیفیت می‌شود.

۱. مقدمه

در گزارش پیشین^۱، برای تبیین چگونگی کاربرد سنن الهی در عرصه حکمرانی، چارچوب روش‌شناسی سنت‌پژوهی مطرح شد. سنت‌پژوهی بر پایه شناخت پدیده‌ها و تبیین آنها براساس سنن الهی و روابط علی - معلولی مبتنی بر آنها، تعریف می‌شود. سنت‌پژوهی به پژوهش درباره سنن الهی و کشف آنها، تبیین شرایط و چگونگی تحقق آنها، طبقه‌بندی آنها و تبیین چگونگی نحوه مرادده این سنن با یکدیگر می‌پردازد و آنها را در جهت تحلیل و تبیین وقایع آینده، معرفی می‌کند. مزیت مهم این روش‌شناسی، جامعیت در تحلیل است. به عبارت دیگر، در این روش‌شناسی، همه سنت‌های مرتبط با یک موضوع خاص، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

در ادامه، ناظر به گام دوم و سوم سنت‌پژوهی، نظام سنن الهی به‌منزله نوعی نگاه نظام‌مند به سنن الهی و با هدف استفاده از سنن الهی برای تحلیل و تبیین پدیده‌ها در عرصه حکمرانی مطرح شد. تحلیل و تبیین سنن الهی به شکل نظام‌مند، سبب فهم دقیق‌تر آنها و ارائه تحلیل‌ها و تبیین‌های دقیق‌تر از پدیده براساس آنها می‌شود. زمانی می‌توان تحلیل‌های دقیق براساس سنن الهی ارائه داد که بتوان فهم دقیق و جامعی از نظام سنت‌های الهی داشت.

نظام سنن الهی در چهار سطح ارائه و بیان شد که استفاده از سنن الهی در هریک از این سطوح، می‌تواند در تحلیل پدیده‌ها، مفید واقع شود. اما حرکت از سطوح پایین‌تر به سمت سطوح بالاتر، بر جامعیت در تحلیل و تبیین دقیق‌تر پدیده براساس سنن الهی، می‌افزاید.

در سطح اول نظام سنن الهی، انواع خرده سنن الهی قرار دارد. مقصود از خرده سنت‌ها، سنت‌هایی هستند که از تک‌گزاره‌های قرآنی و روایی به‌دست می‌آیند. اینکه هریک از آنها به‌عنوان یک خرده سنت مطرح شده‌اند، بدین دلیل است که آنها، سنت‌هایی هستند که در کنار سایر سنت‌ها، بیان‌کننده یک نظام سنت در سطح بالاتر هستند؛ لذا هرکدام از آنها به‌منزله یک خرده سنت تعریف شده‌اند.

در سطح دوم، خرده‌نظام سنن الهی مرتبط با خرده سنت‌ها وجود دارد که از کنار هم قرار دادن خرده سنت‌های مرتبط با یک موضوع و عنوان کلی‌تر و کشف نظام و منطق حاکم بر آنها به‌دست می‌آید. همان‌طور که در گزارش پیشین توضیح داده شد، در فرایند کشف و استخراج سنن الهی از قرآن کریم، این نکته فهمیده شد که هریک از سنت‌ها در قالب یک نظام و چارچوبی تحقق پیدا می‌کنند که خود آن، مشتمل بر سنت‌هایی هستند که چگونگی تحقق و جاری شدن سنت اصلی را بیان می‌کنند و سنت اصلی، از مجرای این خرده سنت‌ها جاری می‌شود. در نتیجه از کنار هم قرار دادن خرده سنت‌های مرتبط با یک موضوع و عنوان کلی‌تر و کشف خرده‌نظام و منطق حاکم بر آنها، می‌توان به سنت‌های کلان‌تر در سطح دوم رسید؛ لذا هریک از سنت‌های کلان‌تر در سطح دوم، در قالب «خرده‌نظام سنن مرتبط با...» بیان شده است که بیان‌کننده نظام خرده سنت‌های مرتبط با آن سنت اصلی است. عناوین این خرده‌نظام سنت‌ها، از آیات قرآن کریم به‌دست آمده است. به عبارت دیگر،

۱. گزارش «حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی (۲): چگونگی کاربرد سنن الهی در نظام حکمرانی».

در شکل‌دهی خرده‌نظام سنت‌ها در این سطح، اجازه داده شده است تا این خرده‌نظام‌ها، از درون خود آیات قرآن کریم به‌دست آیند.

در این گزارش، به ارائه عناوین خرده‌نظام سنت‌ها در این سطح (یعنی سطح دوم) پرداخته می‌شود. در این ارائه، هریک از سنت‌ها در قالب «خرده‌نظام سنن مرتبط با ...» بیان شده است که خود مشتمل بر چند خرده سنت است و جریان سنت اصلی و چگونگی جاری شدن آن را بیان می‌کند. احصای این سنن الهی در فرایندی طولانی‌مدت انجام شده است که در آن، آیات قرآن کریم به‌دقت و براساس روش و منطقی که برای استخراج سنن الهی در گزارش پیشین توضیح داده شد و با استفاده از تفاسیری مانند المیزان و سایر تفاسیر روایی، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و در نهایت خروجی پژوهش، در قالب ۴۲ عنوان کلی ارائه شد. این خروجی با توجه به حجم بالای آن، قابل ارائه در این گزارش نیست و تنها در اینجا مروری اجمالی بر عناوین خرده‌نظام سنن الهی خواهیم داشت و از خرده سنت‌های آن، تنها به چند مورد به عنوان نمونه، همراه با برخی از آیات دلالت‌کننده بر آن خرده سنت، اشاره می‌شود.

گفتنی است این تعداد خرده‌نظام سنن ارائه شده، ناظر به سنت‌های موجود در قرآن است. چه‌بسا با مراجعه به روایات، می‌توان به تعداد این خرده‌نظام سنن الهی افزود؛ هرچند مراجعه به روایات نیز می‌تواند خرده سنت‌های دیگری را در ذیل این نظام‌های ذکر شده، ارائه دهد؛ بنابراین زمانی این خرده‌نظام‌های سنن الهی و خرده سنت‌های آن به‌طور جامع تکمیل می‌شود که آیات قرآن کریم به همراه روایات در کنار هم تحلیل شوند. هدف این گزارش، مروری بر عناوین خرده‌نظام‌های سنن الهی به همراه ذکر نمونه‌هایی از خرده سنت‌های آن با تأکید بر آیات قرآن کریم است.

۲. پیشینه پژوهشی و تقنینی

سنن الهی در نظام حکمرانی» به آن پرداخته شد، این کار انجام شود. در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی نیز گزارشی با عنوان «حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی ۱. چیستی سنن الهی و ضرورت کاربست آن در نظام حکمرانی»^۱ به این موضوع به‌صورت کلان پرداخته است. برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط با این موضوع در جدول ۱ آمده است.

استخراج خرده‌نظام سنن تاکنون در پژوهش‌های مختلف انجام شده است و کتب، مقالات و پایان‌نامه‌هایی در این حوزه کار شده است. نکته مهم این است که با نگاه نظام‌مند و مبتنی بر نظام سنن الهی تاکنون این خرده‌نظام‌ها به‌صورت یکجا و کامل استخراج نشده‌اند و در گزارش حاضر تلاش شده است، به‌صورت نظام‌مند براساس روش‌شناسی منتخب که در گزارش «حکمرانی مبتنی بر نظام سنن الهی (۲): چگونگی استنباط

1. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1754206>

جدول ۱. پژوهش‌های مرتبط با سنن الهی در حکمرانی و قانونگذاری

عنوان	نویسنده	خلاصه
سنت‌های الهی دنیوی ناظر به سرانجام انحرافات اخلاقی از دیدگاه قرآن	سجاد عرفان	ارائه نگرشی نو شامل سه مرحله شروع، تداوم و انحرافات اخلاقی در خصوص سنت‌های الهی ناظر به انحرافات اخلاقی بر اساس آیات قرآن کریم
سنت الهی و قلمرو کیفر گروهی	مرضیه محمص	بررسی و تبیین سنن الهی در خصوص گروه‌ها و جوامع بشری و همچنین شرایط و علل کیفر انسان‌ها به صورت گروهی
تبیین تأثیر و نقش سنت ابتلا و امتحان الهی در برنامه‌ریزی	روح‌الله نوری	بررسی برخی تأثیرات عمومی‌ترین سنت (ابتلا و امتحان) در مباحث مدیریت خصوصاً برنامه‌ریزی
مدیریت اسلامی، مدیریت مبتنی بر سنت‌های الهی، مورد مطالعه: سنت رزق	علیرضا افضلی	تعریف سنن الهی و بررسی سنت الهی رزق به عنوان یکی از شاخصه‌های مدیریت اسلامی
قرآن و سنن الهی در اجتماع بشر؛ استدراج و مکری ظریف	محمد محمدی گیلانی	بررسی سنت الهی استدراج و نقش آن در جوامع بشری
آشنایی با سنت‌های الهی در قرآن کریم (سنت استدراج)	جعفر وفا	هدف اصلی پژوهش حاضر این است که به واکاوی سنت استدراج از منظر قرآن بپردازد. پس از مفهوم‌شناسی، گام نخست این واکاوی تبیین قرآنی سنت استدراج و تعیین قلمرو و ابعاد آن با استناد به آیات قرآنی است. در گام دوم موضوع از منظر روایات اسلامی بررسی می‌گردد و سیره و سنت پیشوایان معصوم در این باب به تصویر کشیده می‌شود. در گام سوم فلسفه سنت فراگیر استدراج توضیح داده شده، مواردی از آنها مانند انتقام و سلب توفیق، تجسم بخشیدن به بازتاب گناه و غافلگیری افراد سرمست بازشماری می‌شود.
استخراج سنت‌های تربیتی از قرآن و بررسی آثار هریک در زندگی بشر	فاطمه خاشعی	این پایان‌نامه با هدف شناخت سنت‌های تربیتی و آگاهی از نحوه صحیح استخراج آنها از منبع وحی و همچنین بررسی تعدادی از مصادیق آن، صورت پذیرفته و در آن سنت‌هایی در خصوص تقوا، توکل، شکر، ذکر الهی، حیات طیبه و ... استخراج شده و اثر تربیتی آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

بر اساس روش‌شناسی منتخب برای استخراج نظام سنن الهی، خرده‌نظام‌های سنن الهی که در آیات قرآن کریم ظهور و بروز دارد، کشف و استخراج شود.

پژوهش حاضر مرتبط با قوانین و مقررات نیست و به این دلیل پیشینه قوانین مرتبط ندارد. با بررسی پژوهش‌های گذشته، نوآوری اصلی پژوهش حاضر این نکته است که تلاش می‌کند

۳. مروری بر عناوین خرده‌نظام‌های سنن الهی

۳-۱. خرده‌نظام سنن حاکم

این خرده‌نظام سنن، بر سنت‌هایی دلالت دارد که به نوعی جنبه حاکمیت و عمومیت نسبت به سایر خرده‌نظام‌های سنن الهی داشته و در همه عرصه‌ها جاری هستند. در ادامه به برخی خرده سنت‌های آن اشاره می‌شود.

- کاری که خداوند بخواهد، انجام می‌دهد و کسی مانع او نیست. «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (یوسف، ۲۱)
- امر از آسمان به سمت زمین تدبیر می‌شود. «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ» (سجده، ۵)
- اگر به عهد خود وفا کنید (و صبر) (استقامت) و تقوا داشته باشید، خداوند به عهدش وفا می‌کند. «وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ» (بقره، ۴۰) [۱].

۳-۲. خرده‌نظام سنن مرتبط با توکل

این خرده‌نظام سنن، بیان‌کننده قواعد خداوند در توکل کردن و سپردن کارها به اوست. در آیات قرآن کریم به برخی از این قواعد اشاره شده است. از جمله:

- کسی که به خدا تکیه کند خدا او را یاری و کفایت می‌کند. «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (طلاق، ۳)

۳-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با قضا و قدر

در این خرده‌نظام، قواعد و قوانین خداوند در قضا و قدر و چگونگی جاری شدن آن در عالم خلقت بیان می‌شود. برخی از این قوانین عبارتند از:

- همه چیز از قبل تقدیر شده و معلوم است. «وَوَخَّلِقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (فرقان، ۲)
- در شب قدر هر سال، تقدیرات آن سال به صورت تفصیلی انجام می‌شود.

«إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ... * فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ * أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا» (دخان، ۵-۳)

۳-۴. خرده‌نظام سنن مرتبط با مکر

این خرده‌نظام، به قواعد مرتبط با مکر و حيله کردن در برابر خداوند و در نقطه مقابل، مکر خداوند در برابر دیگران اشاره دارد. برخی از این قواعد عبارتند از:

- هر کسی هر «خدعه سیئه» ای می‌کند، به ضرر خودش است.

«وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» (فاطر، ۴۳)

- هیچ کس نمی‌تواند از مکر خدا در امان باشد. «أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ» (اعراف، ۹۹)
- کید خائنین هرگز به نتیجه نمی‌رسد. «ذَلِكَ لِيَعْلَمَ... وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ» (یوسف، ۵۲)

۳-۵. خرده‌نظام سنن مرتبط با شفاعت

این خرده‌نظام سنن، مشتمل بر قواعد طراحی شده توسط خداوند در امر شفاعت است. اینکه شفاعت چگونه جاری می‌شود و از چه قواعدی تبعیت می‌کند [۲]، در اینجا مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از آنها عبارتند از:

- شفاعت فقط به اذن خداوند صورت می‌گیرد. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (بقره، ۲۵۵)
- شفيعی جز خداوند وجود ندارد. «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ» (سجده، ۴)

۳-۶. خرده‌نظام سنن مرتبط با اجابت دعا

این خرده‌نظام سنن، دربرگیرنده قوانینی است که خداوند متعال در اجابت دعا، شرایط و چگونگی تحقق آن تعریف فرموده است. حجم بسیاری از این قوانین در روایات و مواردی از آن نیز در آیات ذکر شده است. به عنوان نمونه می‌توان به قانون ذیل از آیات قرآن اشاره کرد:

- خداوند دعای بندگان خود را اجابت می‌کند. «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ» (بقره، ۱۸۶)

۳-۷. خرده‌نظام سنن مرتبط با ولایت

در این خرده‌نظام سنن، انواع ولایت و چگونگی جریان آنها در عالم خلقت و قوانین مرتبط با آنها، تبیین می‌شود. برخی از قوانین مرتبط با این نظام سنن عبارتند از:

- خدا ولی مؤمنین است و کفار هیچ ولی ای ندارند؛ لذا کاملاً بی‌دفاع هستند. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» (محمد، ۱۱)

■ در عالم دو نوع ولایت در جریان است: ولایت الله که پیروان آن «حزب الله» و ولایت شیطان که پیروان آن «حزب الشیطان»

هستند (مجادله، ۲۲-۱۴).

«وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ» (نمل، ۱۶)

۸-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با جریان حق و باطل

در طول تاریخ، دو جریان در مقابل هم به‌عنوان جریان حق و جریان باطل در حرکت هستند. قوانینی مرتبط با این دو جریان تعریف شده است که در اینجا مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ سنت غلبه نهایی حق بر باطل

«وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء، ۸۱)

■ حق، آن است که برای مردم نفع دارد و باقی می‌ماند و در نقطه

مقابل، باطل آن است که نفعی برای مردم ندارد و از بین می‌رود.

«أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلِيِّهِ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ» (رعد، ۱۷)

■ مؤمنین به میزان ایمان و صبر، بر نسبت بالاتری از کفار پیروز خواهند شد.

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ * الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ» (انفال، ۵۶-۵۵)

۹-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با استخلاف

دسته‌ای از سنت‌های الهی، آنهایی هستند که بیان‌کننده جانشینی و استخلاف انسان در روی زمین و چگونگی و شرایط آن هستند. این استخلاف خود طبق آیات قرآن، به دو دسته استخلاف عام و استخلاف خاص تقسیم می‌شود. فهم این سنت‌ها در قالب یک خرده‌نظام، می‌تواند تحلیل‌های بهتر و جامع‌تری ارائه دهد. برخی از سنت‌های مرتبط با این نظام عبارتند از:

■ خداوند به مؤمنین صالح‌العمل وعده داده است که آنها را در زمین جانشین گرداند.

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ...» (نور، ۵۵)

■ جانشینی در زمین به ظالمین نمی‌رسد.

«وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره، ۱۲۴)

■ به حکومت دینی آرمانی، از هر چیزی داده می‌شود.

۱۰-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با ارسال پیامبران

در این خرده‌نظام سنن، چارچوب‌ها، شرایط و قوانین مرتبط با فرستادن رسولان بیان می‌شود. از جمله می‌توان در این زمینه به قوانین ذیل اشاره کرد:

■ رسول همیشه از جنس مخاطبانش است.

«أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا...» (یونس، ۲)

■ رسول حریص بر هدایت مردم است.

«لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ» (توبه، ۱۲۸)

■ رسولان با هم درجه تفاوت دارند.

«وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ» (اسراء، ۵۵)

■ رسولان الهی در رسالتشان با هم هماهنگی دارند (جریان واحد پیامبران).

«وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ» (آل عمران، ۵۰)

۱۱-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با دین

در این خرده‌نظام سنن، قوانین مرتبط با دین الهی، به‌طور کلی مورد بحث قرار می‌گیرد. برای مثال از این دسته قوانین، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

■ دین الهی مطابق با خلقت و فطرت است.

«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» (روم، ۳۰)

■ دین خاتم، بر ادیان دیگر غلبه خواهد کرد.

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» (صف، ۹)

۱۲-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با امتحان و ابتلا

در این خرده‌نظام سنن، چگونگی تحقق سنت ابتلا، موارد تحقق آن و به‌طور کلی، قوانین مرتبط با این سنت ذکر می‌شود. برخی از قوانین آن عبارتند از:

■ ابتلا و امتحان، حتمی و غیرقابل‌گریز است.

«وَلِتَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ» (بقره، ۱۵۵)

■ امتحان دو گونه است؛ گاهی به سختی کشیدن و گاهی به راحتی دیدن.

و قواعد مرتبط با آن دارد. در این راستا می‌توان به قوانین ذیل به‌عنوان نمونه اشاره کرد.

- عفو و غفران الهی شامل کفار نمی‌شود.
«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (محمد، ۳۴)
- خداوند همه گناهان به جز شرک را می‌بخشد.
«إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» (نساء، ۴۸)

۱۶-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با رحمت الهی

این خرده‌نظام سنن، بیان‌کننده قوانین مرتبط با رحمت الهی و چگونگی جاری شدن آن [۳] دارد. به‌عنوان نمونه می‌توان به موارد ذیل در این زمینه اشاره کرد:

- خداوند بر خود، رحمت نسبت به مخلوقاتش را واجب کرده است.
«كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (انعام، ۱۲)
- اگر خداوند رحمت خود را برای کسی بخواهد، هیچ‌کس جلودار او نیست؛ و بالعکس.
«مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ» (فاطر، ۲)
- رحمت خداوند همه چیز را شامل شده است.
«وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (اعراف، ۱۵۶)
- رحمت خداوند به نیکوکاران، خیلی نزدیک است.
«إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (اعراف، ۵۶)

۱۷-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با هدایت الهی

این خرده‌نظام سنن به چگونگی جریان هدایت الهی در عالم خلقت و قوانین مرتبط با آن اشاره دارد. در این زمینه می‌توان به سنت‌های ذیل به‌عنوان نمونه اشاره کرد:

- خداوند به هر نفسی، تقوا و فجور را الهام کرده است (هدایت فطری).
«وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (شمس، ۸-۷)
- قرآن به‌عنوان آیه‌ای برای هدایت شدن (برای کسی که بخواهد هدایت شود) کافی است.
«أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ» (عنکبوت، ۵۱)
- کسی که خدا هدایتش کند هیچ چیزی نمی‌تواند باعث گمراهی‌اش شود.
«وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ» (زمر، ۳۷)

«وَنَبَلُّوكُمُ بِالْإِسْرَارِ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (انبیاء، ۳۵)

- سنت تمییز: گاهی مواقع، هدف از امتحان و ابتلاء، جدا کردن انسان‌ها از یکدیگر و تمییز دادن آنهاست.
«وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ» (محمد، ۳۱)
- سنت امتحان اضطرار آور: اگر مؤمنین در این امتحان، استقامت خود را نشان دهند، شرایط کاملاً تغییر خواهد کرد و خداوند یاری خود را به آنها نشان می‌دهد.
«حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ» (یوسف، ۱۱۰)

۱۳-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با یاری

در این خرده‌نظام سنن، قواعد مرتبط با یاری و نصرت خداوند نسبت به مؤمنین و شرایط تحقق آن بیان می‌شود. برخی از این قوانین عبارتند از:

- خداوند حتماً مؤمنین را یاری می‌کند.
«وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (روم، ۴۷)
- اگر خدا را یاری کنید، خدا شما را یاری خواهد کرد و پیروز خواهید شد.
«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (محمد، ۷)

۱۴-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با امداد الهی

این خرده‌نظام سنن الهی به چگونگی تحقق امداد الهی، شرایط تحقق آن و قوانین مرتبط با آن اشاره دارد. در اینجا به برخی از این قوانین اشاره می‌شود.

- خداوند به همه کمک می‌کند و به هر کس آنچه خود، خواسته است، می‌دهد و شرایط را برای رسیدن به خواسته‌اش مهیا می‌کند؛ طالب دنیا از دنیا و طالب آخرت از آخرت.
«مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا * وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا * كَلَّا نُمِدُّ هُوَآءًا وَهَؤَآءٍ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ» (اسراء، ۲۰-۱۸)
- امداد خداوند به مؤمنین به دنبال استغفار آنها بیشتر می‌شود.
«فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا * وَ يُمِدِّدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ» (نوح، ۱۲-۱۰)

۱۵-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با عفو و غفران الهی

این خرده‌نظام سنن، اشاره به چگونگی جریان عفو و غفران الهی

۱۸-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با اضلال الهی

این خرده‌نظام سنن، بیان‌کننده قواعد خداوند در اضلال و چگونگی گمراه کردن برخی از مخلوقات است. در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود.

■ خداوند برای کفار، اعمالشان را زینت می‌دهد تا در کوردلی قرار گیرند و هدایت نیابند.

«إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ» (نمل، ۴)

■ کسی که خدا گمراهش کند، هیچ آیه و اندازی نمی‌تواند او را هدایت کند.

«وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» (زمر، ۳۶)

۱۹-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با اعمال

این خرده‌نظام سنن، اشاره به قواعدی دارد که مرتبط با اعمال انسان و جوامع انسانی است و خداوند متعال آنها را بر انسان‌ها و جوامع انسانی حاکم فرموده است. برخی از این قواعد عبارتند از:

■ خداوند اعمال را، تنها از پرهیزکاران قبول می‌کند.

«إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (مائده، ۲۷)

■ سنت حبط عمل: کسانی که در حال کفر بمیرند، اعمالشان باطل می‌شود.

«وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (بقره، ۲۱۷)

■ سنت إمعاء سیئات: حسنات، سیئات را از بین می‌برد.

«إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (هود، ۱۱۴)

■ سنت بازتاب اعمال: اگر بدی کنید، ضرر و اثرش به خودتان می‌رسد.

«وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ» (نساء، ۱۱۱)

۲۰-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با جزا و پاداش

این خرده‌نظام سنن، بیان‌کننده قوانین وضع شده توسط خداوند متعال در جزا و پاداش دهی به مخلوقات خود است. برخی از این قوانین مرتبط با جزا و پاداش دنیوی بوده و برخی ناظر به آخرت است. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ حساب هر کسی برعهده خودش است.

«تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (بقره، ۱۳۴)

■ به صابران پاداش بی حساب داده می‌شود.

«إِنَّمَا يُؤْتَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر، ۱۰)

■ سنت اضعاف حسنات: هر چه در راه خدا خرج و هزینه شود،

خداوند پرمی‌گرداند؛ بلکه به صورت مضاعف و چندبرابر.
«مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْسُطُ» (بقره، ۲۴۵)

■ سنت سعی و تلاش: آنچه که نصیب انسان می‌شود، نتیجه سعی و تلاش اوست.

«وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹)

۲۱-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با اهلاک و عذاب الهی

در این خرده‌نظام، قوانین مرتبط با عذاب بندگان و چگونگی اهلاک آنها بیان می‌شود. اینکه چگونه یک جامعه عذاب می‌کشد و چه عواملی سبب تأخیر در عذاب آن جامعه می‌شود در اینجا بررسی می‌گردد. برای مثال می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

■ سنت اتمام حجت: تا حجت تمام نشود، عذاب نمی‌آید.

«وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَنْتَلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا» (قصص، ۵۹)

■ همه جوامع، سرانجام به عذاب و اهلاک الهی (به سبب نافرمانی‌شان) دچار می‌شوند.

«وَأِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا» (اسراء، ۵۸)

■ برای جاری شدن عذاب، باید جامعه در مجموع، به حدی از فساد برسد که لیاقت عذاب پیدا کند؛ لذا اگر خداوند تصمیم به عذاب جامعه‌ای بگیرد، ابتدا به مفسدین و مترفینش امر (تکوینی) می‌کند که بیشتر فساد کنند.

«وَأِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فَذَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا» (اسراء، ۱۶)

■ سنت املاء: کفار برای لیاقت عذاب بیشتر، مقداری مهلت داده می‌شوند.

«وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ خَيْرًا لَأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ لِيَزِدُوا إِثْمًا» (آل عمران، ۱۷۸)

■ سنت استدراج: تکذیب‌کنندگان به تدریج از جایی که فکر نمی‌کنند، در کید الهی گرفتار می‌شوند.

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ * وَأُمَلِّى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ» (اعراف، ۱۸۲ و ۱۸۳)

۲۲-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با نعمات الهی و از دیاد آن

این خرده‌نظام سنن، به تبیین قوانین خداوند در نعمت دادن به مخلوقات خود و چگونگی از دیاد آن می‌پردازد. اینکه چطور یک

جامعه از نعمت‌های الهی برخوردار و چگونه از آن منع می‌شوند، بر اساس قواعدی است که خداوند آنها را طراحی فرموده است. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ هر نعمتی از جانب خداست.

«وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ» (نحل، ۵۳)

■ اگر شکر کنید، نعمت را زیاد می‌کند.

«وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (ابراهیم، ۷)

۲۳-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با رزق و روزی‌رسانی

این خرده‌نظام سنن، بیان‌کننده قوانین خداوند در روزی‌رسانی به بندگان خود است. اینکه چگونه می‌توان روزی خود را فزونی داد؛ و چه مقدار باید در کسب روزی تلاش کرد و همچنین دیگر قوانین مرتبط با موضوع رزق، در این نظام بیان می‌شود. به‌عنوان نمونه از قوانین رزق می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

■ تعیین رزق و قبض و بسط آن بر طبق مشیت خداوند صورت می‌گیرد.

«لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ» (شوری، ۱۲)

■ خداوند روزی بندگان را متفاوت قرار داده است.

«وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ» (نحل، ۷۱)

۲۴-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با برکت

یکی از خرده‌نظام‌های سنن الهی، خرده‌نظام سنت برکت است. اینکه چگونه برکت ایجاد می‌شود و چگونه می‌توان برکت را افزایش داد، بر اساس قوانینی است که در این خرده‌نظام به آنها پرداخته می‌شود. برخی از این سنت‌ها عبارتند از:

■ اگر قومی بر سر عهدش با خداوند بماند (ایمان و تقوا)، خداوند برکت را بر آنها نازل می‌فرماید.

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (اعراف، ۹۶)

■ در برخی از مکان‌ها و اشیاء، برکت قرار داده شده است.

«نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا» (نمل، ۸)

۲۵-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با جامعه

در این خرده‌نظام، قوانینی که مرتبط با جامعه انسانی از این لحاظ که در قالب یک جامعه و امت قرار دارند، مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ سنت تغییر در جامعه: برای تحقق هر تغییری در جامعه، آن

جامعه باید شرایط آن تغییر را ایجاد کند.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱)

■ سنت استبدال: اگر قومی بر عهد خود پایبند نماند، آن قوم کنار گذاشته می‌شود و قوم دیگری به جای آن قرار داده می‌شود.

«إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبَكُمُ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ» (توبه، ۳۹)

■ سنت دفع برخی از مردم به وسیله برخی دیگر: که اگر این‌گونه نبود، زمین پر از فساد می‌شد.

«وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» (بقره، ۲۵۱)

۲۶-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با خانواده

در این بخش سنت‌های مرتبط با خانواده و خرده‌نظام حاکم بر آنها، تبیین می‌شود. برخی از این سنت‌ها عبارتند از:

■ خداوند زوج را مایه آرامش قرار داده است.

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم، ۲۱)

■ خداوند بین زوجین دوستی و رحمت قرار داده است.

«وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم، ۲۱)

■ اگر زوجین فقیر باشند، خداوند از فضل خود آنها را بی‌نیاز می‌فرماید.

«إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (نور، ۳۲)

۲۷-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با قوم برگزیده

در هر دوره زمانی از تاریخ، یک قوم به‌عنوان قوم برگزیده، ساکنان دار حرکت تاریخ بوده است. سنت‌هایی نیز در خصوص این قوم برگزیده وجود دارد که می‌توان آنها را در قالب یک خرده‌نظام تحلیل کرد. برخی از این سنت‌ها عبارتند از:

■ در هر دوره تاریخی، یک قوم برگزیده‌ای وجود دارد.

«يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (بقره، ۱۲۲)

■ سنت غیبت ولی برای امتحان قوم برگزیده: قوم برگزیده به‌واسطه غیبت ولی خداوند، باید امتحان شود.

«وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ» (بقره، ۵۱)

۲۸-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با مؤمنین

در این خرده‌نظام سنن، قوانینی که خداوند به‌طور خاص در مورد مؤمنین تعریف فرموده است، مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

۳-۳۱. خرده‌نظام سنن مرتبط با ملاً و مترفین

ملاً و مترفین که شامل متنعمان، مرفهین و اشراف جامعه هستند، قوانینی در خصوص آنها وجود دارد که فهم آن قوانین، می‌تواند در هدایت و راهبری آنها در سطح جامعه اسلامی مفید واقع شود. برخی از قوانین مرتبط با این دسته از جامعه عبارتند از:

■ همواره برای هر پیامبری، مترفین جامعه، مخالفین اصلی او بوده‌اند که در برابر انبیاء، بر مال و اولاد خودشان تکیه می‌کنند. «وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ * وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ» (سبأ، ۳۴ و ۳۵)

■ مترفین، عامل زیاد کردن فسق و عذاب بر جامعه هستند. «وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فَنَدَمْنَا مَا تَدْمِيرًا» (اسراء، ۱۶)

۳-۳۲. خرده‌نظام سنن مرتبط با اهل کتاب

در قرآن مجید سنت‌هایی در مورد اهل کتاب بیان شده است که با تأمل در آنها، می‌توان به یک خرده‌نظام در خصوص قوانین مرتبط با اهل کتاب رسید. فهم این خرده‌نظام می‌تواند تحلیل‌های خوبی در شناخت اهل کتاب و چگونگی تعامل با آنها ایجاد کند. برخی از قوانین مرتبط با آنها عبارت است از:

■ یهود، حریص‌ترین انسان‌ها بر حیات دنیا هستند. «وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ» (بقره، ۹۶)

■ یهود دشمن‌ترین انسان‌ها نسبت به مؤمنین هستند و نصاری، نزدیک‌ترین افراد به مؤمنین در دوستی. «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى» (مائده، ۸۲)

■ بسیاری از اهل کتاب می‌خواهند شما کافر شوید و تا کافر نشوید از شما راضی نمی‌شوند.

«وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُّدُّوكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ» (بقره، ۱۰۹)

■ خداوند در بین آنها تاروز قیامت دشمنی و عداوت قرار داده است و قلب‌هایشان نسبت به هم متفرق است.

«وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبُغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (مائده، ۶۴)

۳-۳۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با خلقت

در این خرده‌نظام، سنت‌های مرتبط با خلقت به‌طور عام ارائه می‌شود. اینکه خلقت به‌طور کلی در چارچوب چه قوانینی صورت

■ خدا از مؤمنین دفاع می‌کند.

«إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا» (حج، ۳۸)

■ خدا به مؤمن صالح‌العمل، حیات طیبه می‌دهد.

«مَنْ عَمِلْ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (نحل، ۹۷)

■ خداوند برای مؤمنین صالح‌العمل، محبت قلبی قرار می‌دهد.

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم، ۹۶)

۳-۲۹. خرده‌نظام سنن مرتبط با کفار

در این خرده‌نظام سنن، قوانین مرتبط با اهل کفر مورد بحث قرار می‌گیرد. اینکه چه قانون‌هایی در مورد کفار وجود دارد و چگونگی جریان آنها، در این خرده‌نظام مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ کسانی که ایمان نمی‌آورند، خداوند برای آنها رجس و پلیدی قرار داده است.

«كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (انعام، ۱۲۵)

■ کفار، دوست ندارند خیری به مؤمنین برسد.

«مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَ لَآ الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِّنْ خَبِيرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ» (بقره، ۱۰۵)

■ خداوند در دل‌های کفار، نسبت به مؤمنین ترس قرار داده است.

«سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (انفال، ۱۲)

۳-۳۰. خرده‌نظام سنن مرتبط با منافقین

در این خرده‌نظام سنن، قوانین مرتبط با منافقین مطرح می‌شود. اینکه خداوند متعال چه قانون‌هایی را برای آنها تعریف فرموده است و چگونگی جریان آنها، در اینجا مورد بحث قرار می‌گیرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ منافقین هیچ‌گاه یاوری ندارند؛ نه خدا یاری‌شان می‌کند و نه کفار.

«إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا» (نساء، ۱۴۵)

■ منافقین دو دل و مردد هستند.

«إِنَّ الْمُنَافِقِينَ ... مُدْبِدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ وَ لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ» (نساء، ۱۴۳)

■ منافقین بسیار از مؤمنین می‌ترسند.

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا ... لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ» (حشر، ۱۳)

- انسان می تواند بدترین مخلوقات و یا بهترین مخلوقات شود.
«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ * إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (بینه، ۶ و ۷)
- هر انسانی یک نگهبان دارد.
«إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ» (طارق، ۴)
- سنت فطرت: خداوند انسان ها را بر اساس یک نوع خلقت خاص (فطرت)، خلق فرموده است.
«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» (روم، ۳۰)
- سنت اختیار: خداوند برای نوع انسان، اختیار تعریف کرده است.
«إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (انسان، ۳)
- آرامش انسان، تنها با یاد خدا است.
«أَلَا يَذَّكَّرُ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸)

۳۶-۳. خرده نظام سنن مرتبط با خلقت «مَلَك»

- در این خرده نظام، سنن مرتبط با ملک به عنوان دسته ای دیگر از مخلوقات مورد تبیین قرار می گیرد. اینکه چه قوانینی در خصوص فرشتگان تعریف شده است و چه تأثیراتی آنها بر زندگی انسان ها دارند، در اینجا مورد بحث قرار می گیرد. برخی از قوانین مرتبط با آنها عبارت است از:
- ملک تدبیر کنندگان امر پروردگارند.
«فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (نازعات، ۵)
  - دسته ای از ملائکه، محافظ اعمال هستند.
«وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ * كَرَامًا كَاتِبِينَ * يَعْلَمُونَ مَا تَعْمَلُونَ» (انفطار، ۱۲-۱۰)

۳۷-۳. خرده نظام سنن مرتبط با خلقت «جَنّ»

- به عنوان دسته ای دیگر از مخلوقات، سنت های مرتبط با جنیان در این بخش مورد بحث قرار می گیرد. اینکه آنها چه تأثیراتی بر زندگی انسان ها داشته و چگونه می توان با آنها تعامل داشت، بر اساس قوانینی است که خداوند متعال تعریف فرموده است. برخی از قوانین مرتبط با این خرده نظام عبارت است از:
- جنّ از آتش خلق شده است.
«وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ» (رحمان، ۱۵)
  - جنّ موجود دارای اختیار است.
«وَ أَنَا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِنَّا دُونَ ذَلِكَ ... وَ أَنَا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقَاسِطُونَ» (جن، ۱۴-۱۱)

- گرفته است، در اینجا مورد بحث قرار می گیرد. برخی از این سنت ها عبارتند از:
- خلقت خداوند، هیچ تغییری ندارد.
«لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» (روم، ۳۰)
  - نظام خلقت، هیچ کمبود و نقصی ندارد.
«مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ * ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَ هُوَ حَسِيرٌ» (ملک، ۴-۳)
  - هر چیزی مطابق شاکله خود رفتار می کند.
«كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكَلَتِهِ» (اسراء، ۸۴)
  - سنت تسخیر: هر آنچه در آسمان و زمین قرار دارد، مسخر انسان قرار داده شده است.
«وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ» (جاثیه، ۱۳)

۳۴-۳. خرده نظام سنن مرتبط با خلقت آسمان و زمین

- در ادامه خرده نظام سنن مرتبط با خلقت، خرده نظام هایی از سنت های مرتبط با برخی از مخلوقات به طور خاص، ذکر می شود. در اینجا قوانین مرتبط با خلقت آسمان ها و زمین مطرح می شود که برخی از آنها عبارتند از:
- خلقت آسمان ها و زمین عظیم تر از خلقت انسان است.
«لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ» (غافر، ۵۷)
  - آسمان دنیا (پایین ترین آسمان) و ستارگان آن، برای زینت و دور کردن شیاطین اند.
«وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ» (ملک، ۵)
  - خداوند متعال، زمین را برای زندگی انسان ها آماده کرده و به صورت مناسب فرش کرده است.
«وَ الْأَرْضُ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ» (ذاریات، ۴۸)
  - آسمان همواره توسعه پیدا می کند.
«وَ السَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَ إِنَّا لَمُوسِعُونَ» (ذاریات، ۴۷)

۳۵-۳. خرده نظام سنن مرتبط با خلقت «انسان»

- در این خرده نظام سنن الهی، قوانین مرتبط با خلقت نوع انسان مورد بحث قرار می گیرد. فهم این قوانین در کنار هم و در قالب یک خرده نظام می تواند در تحلیل واقعی تر از انسان کارساز بوده و در حوزه های دانشی که بر محور انسان متمرکز است، مورد استفاده قرار گیرد. برخی از قوانین مرتبط با این خرده نظام عبارتند از:

۳۸-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با شیاطین

در این خرده‌نظام، سنت‌های مرتبط با شیاطین مورد بحث قرار می‌گیرد. خداوند متعال قوانینی را برای آنها قرار داده است که می‌توان آنها در قالب یک خرده‌نظام، در کنار هم تحلیل کرد. برخی از این قوانین عبارتند از:

■ شیاطین از شنیدن اخبار غیبی ممنوع هستند؛ خصوصاً بعد از بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله.

«إِنَّا زَيْنَبُ السَّمَاءِ الدُّنْيَا بَرِيَّةُ الْكَوَاكِبِ * وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ * لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» (صافات، ۸-۶)

■ هر کس از شیطان تبعیت کند او را گمراه کرده و به عذاب آتش جهنم دچار می‌کند.

«وَمِنَ النَّاسِ مَنْ ... يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ * كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ» (حج، ۴-۳)

■ شیطان بر پیروانش چیره شده و یاد خدا را از دل آنان می‌برد و آنها را به کار می‌گیرد.

«اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ» (مجادله، ۱۹)

■ هر کس از یاد خدا رو برگرداند، شیطان (شیاطینی) قرین او خواهند شد که او را گمراه خواهد کرد.

«وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ يَقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ * وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ» (زخرف، ۳۷-۳۶)

■ تا وقت معلوم به شیطان فرصت داده شده است.

«قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ * قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ * إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» (حجر، ۳۸-۳۶)

۳۹-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با دنیا

در این خرده‌نظام، سنت‌های مرتبط با دنیا مورد بحث قرار می‌گیرد. اینکه دنیا چگونه طراحی شده است و چه قوانینی در خصوص دنیا تعریف شده است، در اینجا تبیین می‌شود. برخی از این قوانین عبارت است از:

■ دنیا بسیار کوتاه است؛ یک روز، یا نصف روز.

«قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمِ فَسْتَلِ الْعَادِينَ» (مؤمنون، ۱۱۳)

■ «حیات دنیا» بسیار فریبنده است. خاصیت سرگرم‌کنندگی و بازی دارد و توجه انسان را به خود جذب می‌کند.

«عَلِّمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا ... وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ» (حدید، ۲۰)

■ دست‌نیافتنی بودن دنیا: دنیا این‌گونه است که وقتی تصور

می‌شود که می‌توان از آن بهره برد، ناگهان از بین می‌رود.
«إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرٌ نَالِيًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبِ بِالْأَمْسِ» (یونس، ۲۴)

۴۰-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با آخرت

دسته‌ای دیگر از سنت‌های الهی که در قرآن کریم ذکر شده است، آنهایی هستند که ناظر به آخرت بوده و مختص زندگی آن عالم هستند. برخی از این سنت‌ها عبارتند از:

■ آخرت برای کسانی است که در دنیا به دنبال علو و فساد نباشند.
«تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا» (قصص، ۸۳)

■ همه وارد جهنم می‌شوند، اما بعد از ورود، پرهیزکاران نجات داده می‌شوند.

«وَإِنْ مِنْكُمْ الْإِبْرَاهِيمُ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا * ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا» (مریم، ۷۲-۷۱)

■ هر کسی، یا امامش و به نام امامش محشور می‌شود.

«يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ» (اسراء، ۷۱)

۴۱-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با مرگ

این خرده‌نظام سنن، اشاره به قوانینی دارد که مرتبط با مرگ است. برخی از این سنت‌ها در آیات قرآن کریم ذکر شده است. سنت‌های دیگری نیز وجود دارد که در روایات به آن اشاره شده است. برخی از قوانین مرتبط با این نظام سنن عبارت است از:

■ همه محکوم به مرگ‌اند.

«كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (قصص، ۸۸)

■ افراد: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوكُمْ بِالْشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (انبیاء، ۳۵)

■ جوامع و امت‌ها: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ» (اعراف، ۳۴)

■ همه مخلوقات: «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى» (احقاف، ۳)

۴۲-۳. خرده‌نظام سنن مرتبط با برخی مقدسات

در قرآن کریم در خصوص برخی از مقدسات، سنت‌هایی ذکر شده است که با مراجعه به روایات، این سنت‌ها به شکل بهتر و جامع‌تری یافت می‌شود. فهم این سنت‌ها در کنار هم می‌تواند تبیین خوبی از

■ اهالی مؤمن در مکه، دارای رزق و بهره اند.
«وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ
مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» (بقره، ۱۲۶)

سنن مرتبط با قرآن

- قرآن نور است.
«فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا» (تغابن، ۸)
- قرآن، تصدیق کننده کتاب های الهی پیشین است.
«وَ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»
(فاطر، ۳۱)
- قرآن تحریف ناپذیر است و محافظت می شود.
«إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (حجر، ۹)
- در قرآن، نسخه (مورد نیاز) شما قرار داده شده است.
«لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ» (انبیاء، ۱۰)
- سنت نسخ: هر آیه ای نسخ شود، بهترش یا مثلش ارائه می شود.
«مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِخْهَا نَأْتِ بَخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا» (بقره، ۱۰۶).

آن موضوع ارائه دهد. برخی از سنت ها مرتبط با مقدمات در اینجا ذکر می شود.

سنن مرتبط با اهل بیت علیهم السلام

- خداوند اراده کرده است که اهل بیت علیهم السلام از هر رجس و پلیدی پاک باشند.
«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»
(احزاب، ۳۳)

سنن مرتبط با نماز

- نماز از فحشاء و منکر جلوگیری می کند.
«إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (عنکبوت، ۴۵)

سنن مرتبط با مکه

- مکه امن قرار داده شده است.
«أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيَنْتَضِفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ»
(عنکبوت، ۶۷)

۴. جمع بندی و نتیجه گیری

در گزارش های بعدی، این خرده نظام ها به تفصیل به همراه خرده سنت های آن و به دنبال آن، منطق حاکم بر هر یک از آنها تبیین می شود. همچنین توصیه ها و پیشنهاد های سیاستی ناظر بر هر یک از این خرده نظام ها در عرصه حکمرانی به شکل دقیق تر ارائه خواهد شد. به عبارت دیگر، ادامه مسیر گزارش ها، تبیین دقیق و جامع هر یک از این خرده نظام های سنن الهی بر اساس آیات و روایات و استخراج منطق حاکم بر آن نظام سنن در جهت استفاده هر چه بهتر و دقیق تر از آنها در عرصه حکمرانی و ارائه توصیه های سیاستی در فرایند قانون گذاری است.

در نهایت اگر چه ارائه پیشنهاد های سیاستی دقیق و جامع تر در عرصه های گوناگون حکمرانی، نیازمند حرکت در مسیر کشف و استخراج نظام های سنن الهی است، اما ناظر به مباحث ذکر شده، چند توصیه سیاستی از باب نمونه در اینجا ارائه می شود:

- 👉 در حل مسائل گوناگون در عرصه حکمرانی، باید نگاه نظام مند و در عین حال جامع داشت.
- 👉 نگاه نظام مند در عرصه حکمرانی، زمانی به شکل کامل تحقق پیدا می کند که همه علت های مادی و معنوی اثر گذار در مسئله مورد بحث، مدنظر قرار گیرد.

در این گزارش، با مرور کلی بر عناوین خرده نظام های سنن الهی از منظر قرآن کریم، ۴۲ عنوان مطرح شده است. گفته شد که می توان سنن الهی را در قالب خرده نظام هایی تعریف کرد که ارزش افزوده ویژه ای در فهم سنن الهی، به شکل کامل تر و جامع تر داشته و در عین حال، تحلیل های دقیق تری از پدیده ها برای ما به ارمغان آورد. این نگاه نظام مند به سنن الهی، به عنوان یک نگاه نو در این زمینه لحاظ می شود که می تواند در جهت استفاده از سنن الهی در عرصه های گوناگون حکمرانی مورد استفاده قرار گیرد. هر چند در این گزارش، بر ارائه این خرده نظام ها از منظر قرآن کریم تأکید شد، اما این نکته نیز اشاره شد که با مراجعه به روایات معصومین علیهم السلام این خرده نظام ها، کامل تر و دقیق تر می شود. به عبارت دیگر، زمانی می توان این خرده نظام ها را به شکل کامل در اختیار داشت که آیات قرآن کریم به همراه روایات معصومین علیهم السلام در کنار هم و به شکل جامع، تحلیل و تبیین شود. در ادامه نیز این نکته قابل تصور است که با عمیق شدن در روایات، برخی از خرده نظام های سنن الهی نیز از درون روایات به دست آیند که در قالب این عناوین ذکر شده از خرده نظام های سنن قرآنی قرار نداشته باشند.

را در پی دارد که بسیاری از جنبه‌های پدیده مورد بررسی، نادیده گرفته شوند.

از آنجایی که سنن الهی قواعد حرکت در این عالم را بیان می‌کنند، برای توفیق در امر قانونگذاری و خط‌مشی‌گذاری در همه عرصه‌های حکمرانی، نگاه جامع به جنبه‌های گوناگون مسئله و هماهنگ با خرده نظام‌های سنن الهی، توصیه می‌شود.

لازم است پیش فرض‌های ذهنی حکمرانان در حل مسائل، در جهت بررسی جامع همه علت‌های اثرگذار، اعم از مادی و معنوی تغییر پیدا کند.

نظام سنن الهی، نگاهی است نظام‌مند به سنن الهی و استفاده از آنها در عرصه‌های گوناگون حکمرانی. این نظام به نوعی همه علت‌های اثرگذار در مسئله مورد بحث را در کنار هم بررسی می‌کند. غفلت از نظام سنن الهی در عرصه حکمرانی، این خطر

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). تسنیم تفسیر قرآن کریم، قم: اسراء.
۳. طباطبایی، سیدمحمد حسین (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

گزیده سیاستی

بر اساس آیات قرآن کریم، ۴۲ خرده‌نظام سنن الهی قابل استخراج است که این خرده‌نظام‌ها می‌توانند با بررسی تفصیلی و نگاه نظام‌مند، در قانونگذاری عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، روابط بین‌الملل، اجتماعی و فرهنگی قابل استفاده باشند. کار بست و فهم خرده‌سنن در امر قانونگذاری باعث قانونگذاری باکیفیت در راستای اصول و مبانی دینی و ارزشی می‌شود.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir